

کتابخوانی در روسیه در عصر دگرگونی‌های فرهنگی و اجتماعی

نوشته: استلماخ، و. د.^۱

ترجمه: نجلا حریری^۲

مقدمه:

کشور، تغییرات ناگهانی حاصل شده، آهنگ ملتهبی به زندگی اجتماعی بخشیده است.

فرهنگ، حافظ ارزش‌ها و تجارب اجتماعی هر جامعه است؛ و این ویژگی حفاظت کننده سبب می‌شود در مقابل تغییر و نوآوری به نحو اجتناب‌ناپذیری محکم و نفوذناپذیر باشد. علی‌رغم این واقعیت، روسیه در سال‌های اخیر تغییرات فرهنگی عمیقی را در یک مقطع زمانی کوتاه تجربه کرده است؛ تغییراتی که نوآوری‌های جزئی و حاشیه‌ای نبوده‌اند. آنچه که اتفاق می‌افتد دگرگونی در قلب فرهنگ است که انعکاس آن در کلیه سازمان‌های سیاسی و اقتصادی مشاهده می‌گردد. این جریان را می‌توان تجزیه سریع نظام شوروی و ایدئولوژی رسمی آن دانست. موقعیت جدید فرهنگی از دو دیدگاه برای ما حائز اهمیت است: نخست تغییر فرهنگ غالب و ارزش‌ها و اهداف جامعه؛ دوم ظهور یک سیستم جدید در توزیع سازمانهای فرهنگی.

تغییر در رفتار مطالعه کنندگان

بررسی رفتار کتابخوانی تنها زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که آن را به عنوان جنبه‌ای از رفتار اجتماعی، و در اینجا رفتار اجتماعی پس از فروپاشی شوروی، در نظر بگیریم. فروپاشی نظام شوروی نه فقط ساختارهای سیاسی و اقتصادی، بلکه نظام ارزشی جامعه را نیز تحت تأثیر قرار داد. همزمان با تفییح نمادهای متعلق به ایدئولوژی رسمی حاکم، پاشیدگی ارزش‌های بنیادی مانند کار، آموزش و پرورش و هویت ملی و غیره نیز که بکارچگی جامعه شوروی و هدایت آن به سوی رشد اجتماعی را سبب می‌شد، آغاز گردید. ویرانی این ارزش‌های بنیادی با تغییراتی در ارزش‌های ثانوی همراه بود. برخی از این ارزش‌ها چنان از ارزش‌های بنیادی فاصله گرفتند که حالت ضددارش را یافتد (مانند ارزش‌های گروه‌های

تحلیل و بررسی دگرگونی‌هایی که در حال حاضر در روسیه جریان دارد نمی‌تواند با روند واقعیت‌های موجود همگام گردد. فرآیندهای اجتماعی با چنان سرعتی در حال تحول هستند که هرگونه تلاش برای بررسی و تحلیل نظری یا تجربی آنها از زمان عقب می‌ماند؛ به همین سبب، گزارش‌هایی که در مورد روسیه تهیه می‌گردند چنانچه به سرعت منتشر نشوند ارتباط خود را با وضع موجود تا حد زیادی از دست می‌دهند. افزون بر این، پژوهشگران نه تنها شاهد وقایع سیاسی و فرهنگی مهمی که در اطرافشان اتفاق می‌افتد، هستند، بلکه خود در این جریانات شرکت دارند و این امر موجب به مخاطره افتادن عینیت و بی‌طرفی آنها در کار پژوهش می‌گردد؛ و در شرایطی که جامعه از نظر ایدئولوژی دچار تضاد است ارزش‌های شخصی پژوهشگر، تحلیل‌های وی را به نحو اجتناب‌ناپذیری تحت تأثیر قرار می‌دهد. این جنبه‌های ویژه باید در شرایطی مانند آنچه در روسیه امروز جریان دارد، در نظر گرفته شود. این مقاله بر آن نیست که چشم‌انداز جامعی از وضعیت کتاب را در روسیه امروز ارائه دهد، بلکه برخی جنبه‌های رفتار کتابخوانی جامعه را که به نظر نویسنده حائز اهمیت است بیان خواهد کرد. دوره پس از شوروی را که از پرسترویکای گورباچف ریشه می‌گیرد، نمی‌توان یک دوره تاریخی یکنواخت به شمار آورد. این دوره از نظر تاریخی شامل حداقل دو مرحله است؛ اواخر دهه ۸۰ و اوایل دهه ۹۰، که این مراحل چه از نظر ویژگی‌های کلی و چه از لحاظ سرعت تغییرات فرهنگی و اجتماعی با یکدیگر متفاوت هستند. باید این نکته را در نظر داشت که دگرگونی‌های اجتماعی این دوره با چنان سرعت جهش‌گونه‌ای صورت گرفته که به جای مدرنیزه شدن تدریجی

خطاکار). در شرایطی مانند موقعیت امروز روسیه هنگامی که ساز و کارهای حامی فرهنگ صدمه می‌بینند، این ارزش‌های ثانوی و خوده فرهنگ‌ها می‌توانند با اعمال فشارهای شدید به هسته مرکزی فرهنگ، آن را تغییر داده با خواستهای خود منطبق سازند و در نتیجه جامعه را به مسیرهای دلخواه خود هدایت کنند.

تغییر مسیر علایق و اولویت‌های مطالعه خوانندگان که در اوایل دهه ۹۰ به ظهور رسید با همین فرآیندها که اشاره گردید در ارتباط است. این تغییر انعکاسی است از دگرگونی فرهنگ غالب در جامعه روسیه، یعنی تغییر نقش و موقعیت گروههایی که از نظر فرهنگی دعوی برتری دارند. نخبگان فرزانه به خصوص روشنفکران انسان‌گرایی که سالها تعین کننده الگوهای فرهنگی و هنجارهای فکری جامعه بودند، در حال حاضر اعتبار خود را از دست می‌دهند و به همراه آنها ارزش‌ها و نمادهای پیشین فرهنگ ادبیات مدار نیز صحنه اجتماعی را ترک می‌کنند و ما این را در کاهش اعتبار ادبیات در روسیه به عنوان یک نماد مهم فرهنگی متعالی مطرح بود.

نظر سنجی‌های اخیر که سوالات مشابهی را مطرح می‌کرد نشان داد که پاسخ‌دهندگان فعالیت‌های پیش پا افتاده‌ای را که جنبه عملی دارند نام می‌برند مانند تماشای تلویزیون، مشاغل ثانوی، باگبانی و غیره. البته مطالعه هنوز هم جزء فهرست است ولی دیگر به عنوان نمادی از فرهنگ متعالی مطرح نیست و جزوی از زندگی روزمره شده است. در جامعه مادی شوروی که کلیه نهادهای حامی ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی (به خصوص کلیسا) سرکوب شده بودند، جایی که نظام اطلاع‌رسانی بی‌طرفی وجود نداشت و جای هرگونه تبعی در تاریخ، فلسفه و اقتصاد خالی بود، ادبیات رسالت انتقال احکام اخلاقی و حقایق جاودانه را به تنهایی بر عهده داشت. در سالهای قدرت شوروی، مردم رهایی معنوی را تنها در کتاب می‌یافتد و در آغاز پرستویکا این ادبیات بود و نه وسائل ارتباط جمعی که ایده‌های دموکراسی و اصلاحات اجتماعی را متجلی می‌ساخت. در دهه ۹۰، توسعه طبیعی نظامهای اجتماعی و اطلاعاتی مختلف، که از سلطه سانسور و دیکتاتوری دولتی آزاد شده بودند، این نقش مسیحایی را از ادبیات ستاند. پس از دو قرن فرهنگ روسیه برای اولین بار از حرکت در مسیر ادبیات باز استاد؛ و این گواهی است بر دگرگونی الگوهای فرهنگی و ظهور گروههای جدید فرهنگی که نمادها و ایده‌های متفاوتی را ترویج می‌کنند.

رفتار کتابخوانی در حال حاضر می‌تواند ضدادبی خوانده شود. در تاریخ روسیه پیش از این نیز دوره‌های مشابهی وجود داشته است که توسط برخی پژوهشگران بررسی و تبیین شده است. (۲) پدیده‌ای که هم اینک در جریان است به وسیله داده‌های بسیاری تأیید می‌شود. یکی از این شواهد مستدل

تغییر وضعیت مطالعه و جایگاه آن در مقیاس ارزش‌های فرهنگی است. در نظر سنجی‌هایی که در دهه‌های گذشته انجام می‌گرفت، معمولاً از مردم پرسیده می‌شد: بهترین راه وقت گذرانی شما چیست؟ یا اگر وقت بیشتری داشتید در اوقات فراغت خود چه می‌کردید؟

داده‌هایی که بدین طریق بدست می‌آمد به جای اینکه عادت‌های گروههای مختلف را بازگو کند، اعتبار فعالیت‌های مختلف اوقات فراغت را نشان می‌داد. اکثریت پاسخ‌دهندگان (۷۰ - ۸۰ درصد) از جمله گروههایی که به ندرت مطالعه می‌کنند، مطالعه را اولین انتخاب خود ذکر می‌کردند. مطالعه همواره در رأس اولویت‌های فرهنگی قرار داشت^(۳) و به عنوان یک نماد مهم فرهنگی مطرح بود.

نظر سنجی‌های اخیر که سوالات مشابهی را مطرح می‌کرد نشان داد که پاسخ‌دهندگان فعالیت‌های پیش پا افتاده‌ای را که جنبه عملی دارند نام می‌برند مانند تماشای تلویزیون، مشاغل ثانوی، باگبانی و غیره. البته مطالعه هنوز هم جزء فهرست است ولی دیگر به عنوان نمادی از فرهنگ متعالی مطرح نیست و جزوی از زندگی روزمره شده است.

در اینجا مرور اطلاعاتی که در مورد همراهی مطالعه با سایر فعالیت‌ها جمع‌آوری شده، خالی از لطف نیست. جامعه‌شناسانی که در زمینه گذران اوقات شهر وندان شوروی در سالهای ۷۰ - ۱۹۶۰ تحقیق می‌کردند دریافتند که به دلیل سرعت گرفتن روند زندگی این گرایش وجود دارد که فعالیت‌های گوناگون با یکدیگر ترکیب شوند. البته در این میان، مطالعه استثناء بر قاعده بود. به نظر می‌آمد که مطالعه باید بدون همراهی با فعالیت‌های دیگر انجام شود و غیرممکن است که در حال مطالعه، مثلاً اطلاعات دیداری - شنیداری را نیز جذب نمود و انتخاب یکی از کانال‌های اشاعه فرهنگ به معنی دست رد زدن به کانال‌های دیگر در آن زمان معین است. (۴)

امروز می‌توان گفت تصویر شاعرانه خوانندگانی که در سکوت اطاق مطالعه بر روی کتاب خم شده کاملاً از اذهان محو شده است. یک نظر سنجی که در سال ۱۹۸۸ از جمیعت ۲۴ شهر روسیه به عمل آمد و نفر به آن پاسخ دادند، نشان داد که ۵۶٪/۸ درصد از پاسخ‌دهندگان، مطالعه را همراه با سایر فعالیت‌ها انجام می‌دهند و ۱/۹ درصد جمیعت فقط به همین طریق مطالعه می‌کنند. (۵) رایج‌ترین نوع ترکیب مطالعه با سایر فعالیت‌های مطالعه در وسائل نقلیه عمومی (۲۰٪/۳)

بود ۵ نفر از ۱۵۰۰ پاسخ دهنده) و از نویسندهان خارجی اسامی دریسر^۸، اسکات^۹، رید^{۱۰} و سند^{۱۱} به چشم می‌خورد.

در آخرین نظرسنجی از جمعیت شهری که توسط VTZIOM در ژوئن ۱۹۹۴ انجام گرفت از پاسخ دهندهان خواسته شد که عنوانین کتابهای را که در آن سال خریداری کردند ذکر نمایند. تنها ۸ درصد از کل تعداد ۲۰۰۶ پاسخ دهنده عنوانین کلامیک را نام برداشتند. این واقعیت زمانی اهمیت خود را بیشتر نشان می‌دهد که بینیم کتابهای کلامیک در سال‌های پیشین فروش بسیار بالایی داشتند و حتی اگر مطالعه هم نمی‌شدند اساس کتابخانه‌های خانگی را تشکیل می‌دادند و صرف تملک این کتابها راهی برای نشان دادن تبعیت خانواده از سنت ادبی به رسمیت شناخته شده جامعه بود.

با این حال، اطلاعاتی که در مورد رفتارهای واقعی کتابخوانی به دست می‌آید نمی‌تواند مدرک مسلمی برای نظری سنت ادبی روسیه تلقی گردد. سهم واقعی ادبیات کلاسیک در کتابخانی شوروی مسلمان آن اندازه زیاد نبوده است که فروش فراوان این کتابها نشان می‌دهد؛ و این تصور که خواننده عادی شوروی دائماً در حال خواندن و دوباره خواندن کتابهای جنگ و صلح یا برادران کارامازوف بوده، به دور از واقعیت است. چنین تصوری مخلوق روشنفکران و مبنی ارزش‌ها و اهداف گروههای ادبی بود. آنچه که بیشتر اهمیت دارد این واقعیت است که در این دوره مورد بررسی، نگرش عمومی نسبت به ادبیات کلاسیک تغییر یافته است. در دهه‌های گذشته نیز این ادبیات به طور وسیع مطالعه نمی‌شد ولی همه معتقد بودند که مطالعه ادبیات کلاسیک نه تنها سودمند است بلکه طبیعی و ضروری است. آنها بی که آشکارا بی علاقه‌گی خود را به پوشکین^{۱۲} ابراز می‌کردند یا تولستوی را نویسنده بزرگی نمی‌دانستند، بسیار اندک بودند. پاسخ سوالاتی مانند آیا به مطالعه ادبیات کلاسیک علاقه دارید؟ آیا ادبیات کلاسیک پیش از انقلاب را مطالعه می‌کنید همواره از سوی ۸۰ - ۷۰ درصد پاسخ دهندهان مثبت بود.(۸) در سال ۱۹۸۸ در یک نظرسنجی در ۲۴ شهر روسیه از ۶۳۶۸ نفر سؤال شد که به خرید چه عنوانی برای کتابخانه شخصی خود بیشتر علاقه‌مند هستند. در بین ۲۰ نویسنده بر جسته‌ای که نام برده شد اسامی نویسندهان معتبر ادبیات روسیه مانند تولستوی، پوشکین، چخوف و لرمانتوف^{۱۳} نیز به چشم می‌حورد.(۹) این یافته‌ها نشان می‌دهد که شان نمادین ادبیات به عنوان یک هنجر

درصد)، در حال غذاخوردن (۲/۱۹ درصد)، در حال تماشای تلویزیون (۹ درصد)، در حال کارکردن در منزل (۱۵/۱ درصد)، در صفحه (۷ درصد) در محل کار (۹/۸ درصد) و در حال قدم زدن (۵/۵ درصد) است.(۶)

تبديل مطالعه به یک فعالیت مکمل می‌تواند از یک سوبه عنوان یکی از ویژگی‌های بارز جامعه مدرن در نظر گرفته شود؛ جامعه‌ای که وقت در آن به قدری کم است که به خودی خود ارزش پیدا می‌کند. از سوی دیگر این تبدل نشان دهنده یک سنت فرهنگی مهم است: مطالعه دیگر یک فعالیت خود بستنده و یک عملکرد فرهنگی قوی نیست، بلکه با شیوه زندگی جوامع مختلف تطبیق می‌یابد و خود جزوی از این شیوه زندگی می‌شود و البته یک جزء اختیاری.

- کاهش اهمیت ادبیات کلاسیک

یکی از مهم‌ترین نمونه‌های تغییر مسیر علایق خوانندهان، دگرگونی نگرش آنها نسبت به ادبیات کلاسیک است که همواره اصلی ترین جزء فرهنگ ادبی بوده است. پژوهش‌های انجام شده در طی سالهای ۸۰ - ۱۹۶۰ نشان داد که ادبیات کلاسیک موقعيت برتر خود را در بین علایق مطالعه‌انش شهروندان شوروی حفظ نکرده است. البته دانش‌آموزان به دلیل داشتن عنوانین کلاسیک در برنامه درسی، از این قاعده مستثنی بودند. در یک نظرسنجی از جمعیت شهری روسیه که در سال ۱۹۶۹ توسط بخش جامعه‌شناسی کتاب و مطالعه کتابخانه‌لین به عمل آمد، مشخص شد که ادبیات کلاسیک تنها ۱۰ درصد از عنوانین کتابهای را که پاسخ دهندهان در آن تاریخ مطالعه می‌کردند، تشکیل می‌دهد.(۷)

بررسی‌هایی که در دهه ۹۰ انجام گرفته نشان می‌دهد که عنوانین کلاسیک به کلی از مطالعات مردم حذف شده‌اند. یک نظرسنجی از جمعیت روسیه که در سال ۱۹۹۱ توسط VTZIOM^{۱۴} انجام گرفت نشان داد که در میان عنوانینی که در آن تاریخ مطالعه می‌شد تنها دو مورد ادبیات کلاسیک وجود دارد. یک کتاب از داستایوسکی^{۱۵} (۶ نفر از مجموع ۳۲۱۴ پاسخ دهنده) و داستانهایی از چخوف^{۱۶} (۳ پاسخ دهنده). پژوهش در مورد کتابهای درخواستی خوانندهان از کتابخانه‌های عمومی نیز که توسط بخش جامعه‌شناسی کتاب و مطالعه کتابخانه ایالتی روسیه در ۱۹۹۲ انجام گرفت نتایج مشابهی داشت. در فهرست نویسندهان کتابهایی که بیشتر مطالعه می‌شدند به نام‌های تولستوی^{۱۷} و بولگاکف^{۱۸} اشاره شده

فرهنگی به رسمیت شناخته شده حتی تا سال ۱۹۸۸ نیز وجود داشته است. کاهش فروش ادبیات کلاسیک که در بررسی ۱۹۹۴ آشکار شد، حاکم از این بود که چگونه آن هنجارها در مدت زمانی کمتر از یک دهه دگرگون شده‌اند.

-رواج فرهنگ عامه و اثرات آن

ویژگی بسیار مهم عصر حاضر رشد بسیاره علاقه به فرهنگ عامه است. تأثیرات فرهنگ عامه در کشورهای صنعتی در مدت چندین دهه رشدی تدریجی داشته است و حکومت‌های محلی و ملی برای تدارک امکانات جهت غلبه بر قدرت و محدود کردن دایره آن زمان کافی داشته‌اند. اما پس از فروپاشی شوروی فرهنگ عامه روسیه را مورد تهاجم قرار داد و در مدت ۵ تا ۷ سال اخیر به فضای فرهنگی آن مستولی شد. اکثر مردم طعم این پدیده ناآشنای را زمانی چشیدند که هنجارهای فرهنگی سابق ارزش خود را از دست داده بودند و جامعه ساز و کارهای حفاظت کننده‌ای که انتشار آن را محدود سازد در اختیار نداشت.

نمی‌توان انکار کرد که اتحاد جماهیر شوروی نیز فرهنگ عامه خود را داشت، ولی این فرهنگ از نوع کاملاً ویژه‌ای بود. هدف آن به جای ایجاد سرگرمی و تأمین آرامش روانی که رسالت اصلی فرهنگ عامه است، شستشوی معزی جامعه به منظور جایگزین کردن ایدئولوژی کمونیستی بود. نمونه‌های ادبی فرهنگ عامه شوروی داستان‌هایی است که در خدمت ایدئولوژی حاکم بود و از نمادهای سیاسی - فرهنگی از نوع "دوست یا دشمن" استفاده می‌کرد. این ادبیات مدافعان سرسخت کار برای بهتر زیستن بود و سرگرمی و تفريح را تأیید نمی‌کرد؛ و از این رو کاملاً مغایر با قاعدة معمول فرهنگ عامه بود. بدین ترتیب ادبیات عامه شوروی داستانهای تخيیلی بدی بودند که در سطح وسیعی منتشر می‌شدند. برخی از اسنوا فرهنگ عامه ستی به کلی از صحنه حذف شده بود؛ از آن جمله داستانهای زنان، داستانهای طنز، وسترن و غیره. داستانهای جنایی، علمی و ماجراجویی نیز کاملاً محدود بود. این عنوانین تنها در بازار سیاه به قیمتی معادل حقوق متوسط ماهانه یافت می‌شد. توزیع تولیدات فرهنگ عامه خارجی نیز ممنوع بود و این محصولات تبلیغی برای ایدئولوژی بورژوازی و شیوه زندگی سرمایه‌داری تلقی می‌گردید.

در حال حاضر نوعی فرهنگ عامه محلی روسی در حال شکل‌گیری است. تعداد نمونه‌های وارداتی از تمام انواع در حال افزایش است. براساس اطلاعات VTZIOM پطروفدارترین برنامه‌های تلویزیونی سریال‌های خارجی هستند که مورد توجه ۷۷ درصد از پاسخ‌دهندگان به همه پرسی بوده‌اند. از این گروه ۶۲/۷ درصد افراد تولیدات امریکایی لاتین ۵۱/۵ درصد تولیدات استرالیا و امریکا ۵/۲۶ درصد سریال‌های روسی را ترجیح می‌دادند. ۸/۱۰ درصد افراد نیز هیچ‌کدام از این برنامه‌ها را تمایضاً نمی‌کردند. (۱۰) برنامه امریکایی سانتاباریارا در مدت دو سالی که پخش می‌شد چند میلیون نفر از تماشاگران را مقابل صفحات تلویزیون میخوب کرده بود و دیدار هنری‌شگان سریال‌ها از روسیه در اکتبر ۱۹۹۴ واقعه‌ای بود که اهمیت ملی یافت.

چنین روندی را در مطالعه نیز می‌توان مشاهده کرد. نتایج یک نظر سنجی که از استفاده کنندگان کتابخانه‌های عمومی چند ناحیه در تابستان ۱۹۹۴ انجام گرفت در جدول شماره ۱ آمده است.

این نکته را باید در نظر داشت که دانش‌آموزان بخش بزرگی از استفاده کنندگان کتابخانه‌ها را تشکیل می‌دهند. این مسئله تصویر کلی درخواست‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بدین معنی که آثار کلاسیک روسی، کتابهای ادبی، ریاضیات و زبان عمدتاً توسط این گروه درخواست شده است. به همین دلیل اطلاعاتی که از نظر سنجی در مورد کتابهای خریداری شده جمع‌آوری گردیده به نظر عینی‌تر می‌رسد. این اطلاعات به ما می‌گوید که مردم در این شرایط دشوار اقتصادی حاضرند پول خود را به خرید چه کتابهایی اختصاص دهند (جدول شماره ۲).

همانطور که ملاحظه می‌گردد انواع ادبیات عامه و سرگرم کننده ستی نه تنها در رأس فهرست قرار دارند بلکه اکثریت کتابهای خریداری شده و مورد درخواست را تشکیل می‌دهند. و این به طور کلی هسته اولویت‌ها در مطالعه را نشان می‌دهد.

از بین ده نویسنده مشهور دهه ۹۰ کتابهای نویسندهان ذیل همواره مورد درخواست بوده‌اند: چیس^{۱۴}، کریستی^{۱۵}، دوما^{۱۶}، گولن^{۱۷} (نویسنده داستانهای ماجراجویی آنجلیکا)، باروز^{۱۸} (تارزان)، مک گالو^{۱۹} (پرندۀ خارزار) و میچل^{۲۰} (بر باد

جدول شماره ۱- توزیع پاسخها به پرسش: "برای امانت گرفتن چه کتابهایی به کتابخانه مراجعه کرده‌اید؟"

کتابها	درصد پاسخ‌دهندگان
داستانهای جنابی.....	۱۳ .....
داستانهای علمی - تخیلی.....	۷/۴ .....
داستانهای ماجراجویی.....	۶/۲ .....
کتابهای تاریخی.....	۸/۵ .....
رمانهای عشقی و ملودرام.....	۵/۱ .....
کتابهای مربوط به خانه و خانواده.....	۴/۵ .....
کتابهای روانشناسی.....	۴/۴ .....
رمانهای تاریخی.....	۳/۷ .....
کتابهای فلسفی.....	۲/۱ .....
داستانهای کلاسیک روسی.....	۲/۵ .....
کتابهای ادبی.....	۲/۴ .....
کتابهای اقتصاد.....	۲/۳ .....
کتابهای قانون.....	۱/۹ .....
کتابهای پزشکی.....	۱/۸ .....
کتابهای فضایی، سحر و جادو.....	۱/۷ .....
ادبیات مدرن خارجی.....	۱/۳ .....
کتابهای ریاضی.....	۰/۸ .....
کتابهای مربوط به محیط‌زیست.....	۰/۷ .....
داستانهای ترسناک.....	۰/۷ .....
حاطرات جنگ جهانی دوم.....	۰/۲ .....

فرهنگ عامه سخن بگوییم به گراف نگفته‌ایم. ثانیاً علاقه به انواع ادبیات سرگرم کننده و عامه پسند به سطح تحصیلات افراد که در دوره قبل از پرسترویکا یک عامل قوی ایجاد تمایز بود، ارتباطی ندارد. در سال‌های گذشته گردش کتابهای سبک عمدتاً بین افرادی جوان داشت که تحصیلات کم داشتند و استفاده از این‌ها به ندرت در بین روشنفکران دیده می‌شد؛ در حالی که در حال حاضر این کتاب‌ها منبع مطالعه تمام گروه‌های اجتماعی هستند. دلیل چنین پدیده‌ای این است که در یک جامعه در حال تغییر، فرهنگ عامه نقش ثبتیت کننده

رفته). انتشار فرهنگ عامه نشان دهنده تقویت موقعیت اجتماعی گروه‌های محافظه‌کاری است که دارای تحصیلات کمتر و عددتاً سنتی هستند. دو جنبه از این فرآیند اهمیت خاصی دارد. نخست این که درخواست برای ادبیات عامه بسیار روش و صریح است. خوانندگان، دیگر لزومی به وابسته نشان دادن خود به ادبیات سطح بالا احساس نمی‌کنند؛ بلکه بدون هیچ قیدی اظهار می‌کنند که نیاز به یک کتاب سبک برای سرگرمی و آرامش دارند. بنابراین اگر از شکل‌گیری هویت

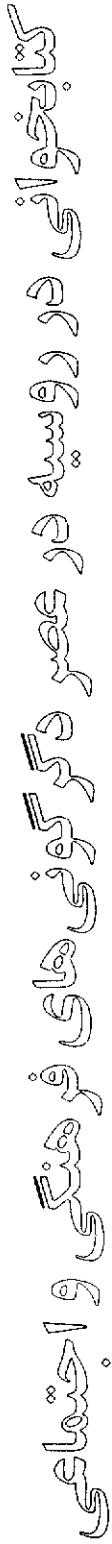

جدول شماره ۲- توزیع پاسخها به پرسش: "امثال چه کتابهایی خریده‌اید؟" (جمعیت شهری روسیه)

عنوان	درصد پاسخ‌دهندگان
داستانهای جنایی.....	۲۱
ادیبات کودکان.....	۲۸
داستانهای رمانیک.....	۲۱
رمانهای تاریخی.....	۲۱
کتابهای مربوط به خانه و خانواده.....	۱۹/۲
داستانهای علمی - تخلیق.....	۱۸/۷
ادیبات اختصاصی.....	۹/۸
دانشناسی معارفها و کتابهای مرجع.....	۸/۷
ادیبات مذهبی.....	۷/۴
درباره حیوانات.....	۷/۴
واژه‌نامه‌ها و دستنامه‌های زبانهای خارجی.....	۵/۵
مطلوب علمی.....	۵/۴
پدیده‌های فوق طبیعی و فراواروشناسی.....	۵/۱
مطلوب مربوط به مسائل جنسی.....	۵/۳
شعر.....	۴/۸
کتابهای سیاسی پرفروش و خاطرات چهره‌های سیاسی سابق.....	۴/۵
رمانهای ترسناک.....	۴/۲
کتابهای هنر.....	۳/۷
کتابهای مربوط به تجارت، مدیریت، مسائل مالی و قانون.....	۲/۴
ادیبات مربوط به مهاجرین روسی.....	۲/۵
کتابهای مربوط به آداب و رسوم فولکلوریک.....	۲/۸

تحريم‌های ایدئولوژیکی و سانسور بر طرف شد و در یک دوره زمانی کوتاه تعداد زیادی از آثار منوع نویسندهای روسی و اخراجی چاپ و تجدید چاپ شدند و مطالعه آزادانه کتاب‌هایی که قبلاً در اختیار داشتن باشد و بدل کردن آنها تعقیب و احتمالاً زندانی شدن را به دنبال داشت، مقدور گردید. بسیاری از این آثار در مجلاتی که نشریات ادبی سنگین خوانده می‌شدند و معمولاً مخاطبین آنها روشنکران بودند چاپ گردید. در اواخر دهه ۸۰ این نشریات مورد توجه عموم

می‌یابد و از سنت‌ها و اجزاء اصلی تمدن حمایت می‌کند. فرهنگ عامه در حال حاضر رفتار روزمره را در روسیه رمزگذاری می‌کند و به خاطر همین عملکرد خاصی است که ادبیات عامه پسند توسط اکثر مردم پذیرفته شده است. (۱۱) الگوی رفتار مطالعه با محوریت فرهنگ عامه که شرح آن رفت تنها از دهه ۱۹۹۰ رشد یافته است. در آغاز پرستویکا در دوره گورباچف فرآیندهای کاملاً بی‌سابقه و متفاوتی جریان یافت که احتمالاً هرگز تکرار نخواهد شد. در آن سال‌ها

قسمت اعظم تولیدات انتشاراتی را تشکیل می‌داد و
عمده‌ترین خوراک مطالعاتی مردم بود، به کلی ترک کرده‌اند. در
حال حاضر این ادبیات توسط افراد مسن جامعه که هنوز به
ارزش‌ها و آرمانهای شوروی و فدایانه‌اند مطالعه می‌شود.
همراه با این تغییرات، موضوعات کاملاً جدیدی وارد دایرۀ
درخواست‌های خوانندگان شده است که کتاب‌های مربوط به
تسجارت، مدیریت، امور مالی، قانون، واژه‌نامه‌ها و
دایرۀ المعارف‌ها، کتابهای مرجع، دستنامه‌های زبانهای خارجی
و غیره از آن جمله است. اینها گرانترین کتابهای در بازار کتاب و
عمدتاً مورد درخواست جوانها هستند؛ جوانهایی که
می‌آموزند چگونه پول در بیاورند و نیز دعوی نقش رهبری در
صلاحات اقتصادی کشی دارند.

ویزگی خاص دیگر دوره اخیر درخواست برای ادبیات مذهبی و شبه مذهبی است؛ که آثار فلسفه مذهبی روسیه، کتابهایی در زمینه مذاهب و فلسفه شرقی، فرا روانشناسی و سحر و جادو از آن جمله است. این زمینه از علاوه توسط فلسفه ماتریالیستی مارکسیسم - لینینیسم کامل‌آرد شده بود و اطلاعات اکثر مردم در این خصوص بسیار انداز بود. جستجوی اخیر برای یافتن چشم‌اندازی جدید به دنیا و گرایش به اخلاقیات عمده‌تا در بین افرادی جریان دارد که مخالف مارکسیسم و ماتریالیسم تاریخی هستند.

در بحران کسونی ارزش‌ها، مفاهیمی مانند زندگی خصوصی، خانه، خانواده و فرزندان اهمیت خاصی یافته است. اینجاست که مردم تشنۀ یافتن امنیت اخلاقی و ایمان هستند. بخش اعظم پاسخ‌دهندگان به نظر سنجی‌های ما، بد ارزش‌های خانه و خانواده اظهار وابستگی می‌کردند و تقاضای فرزانه‌بندی برای ادبیات سالم و مناسب که در فهرست علایق خوانندگان به چشم می‌خورد، نشان‌دهنده همین وابستگی است.

علاوه به موضوعهای مانند محیط‌زیست، ادبیات روسی در کشورهای خارجی، کتابهایی در زمینه آداب و رسوم مردم و سنت‌های فولکلوریک، فیلم سازی و غیره نیز اخیراً وارد دایره علایق خوانندگان روسی شده است. البته علاقه به این نوع منابع غیرستنی زیاد وسیع نیست و تقریباً ۱۰ درصد از جامعه نمونه را شامل می‌شود؛ با این حال وجود همین چند درصد تشناندهنده پدیده‌های مهم و قابل توجهی است. اول این

قرار گرفتند و همه گروههای فرهنگی و حتی آنها که به ندرت مطالعه می‌کردند به طور یکپارچه به مطالعه آنها روی آوردند. حق اشتراک این مجلات از ۸۰^{۱۳۵} درصد افزایش یافت و این پدیده انفجار مطالعات نام گرفت. انتشار هر شماره جدید هیجان خاصی می‌آفرید؛ خوانندگان بدون تأمل و با بی‌قراری از یک اثر به اثر دیگر روی می‌کرد. این ترس که آزادی جدید ممکن است کوتاه‌مدت باشد مردم را بسیار آن می‌داشت که با شتاب، منابعی را که احتمال داشت به زودی دوباره دست نیافتنی گردد، هضم و جذب کشند. برای اولین بار کتاب‌هایی از جوامع فرهنگی مختلف، از رمان‌ها و نویشه‌های ولادیمیر نابکوف^{۲۱} تا رمانهای ماریو پوزو^{۲۲} و استفان کینگ^{۲۳} همه با هم وارد چرخه مطالعاتی خوانندگان گردیدند(۱۲)؛ لیکن بسیاری از این آثار کلاسیک "کهن ولی نو"^{۲۴} در قلمرو مطالعه توده مردم دوام نیاوردند. آموزش ادبی در اتحاد جماهیر شوروی ناقص و بی‌تناسب بود. برنامه درس ادبیات نه تنها شامل آثار نویسندهای بزرگ روسیه و ادبیات خارجی نبود، بلکه تمام زمانها و زمینه‌ها را هم در بر نمی‌گرفت. خوانندگان اواخر دهه ۸۰ قادر نبودند ادبیاتی را که به تازگی به آن دست یافته بودند در یک زمینه فرهنگی - تاریخی قرار دهند. حافظه فرهنگی آنها بسیار محدود بود. علی‌رغم سیل مداوم انتشارات، توده خوانندگان به زودی دریافتند که این ادبیات آنها نیست. انتشارات جدید (مثل آثار سولژنیتسین)^{۲۵} خواننده‌ای نیافت. مردم که از راهنمایی فرهنگی و ایزار فرهنگی مناسب برای انتخاب محروم بودند، کورکرانه در حالی که مدلهای ادبی مختلف را می‌آزمودند ادبیات و مطالعه سرگرم‌کننده را با خود سارگار یافتد. (۱۳)

البته ظهور ادبیات روشگیرانه در اواخر دهه ۸۰ چندان هم بی‌تأثیر نبود؛ زیرا این تجربه سبب شد وسوسه‌های جامه سیاسی و ایدئولوژیکی بر طرف شود و دید فرهنگی خوانندگان ادبیات عامه وسعت باید.

آماری که در مورد علایق خوانندگان درخصوص موضوعات، انواع و دوره‌های ادبی به دست می‌آید، نشان دهنده دگرگونی‌های دیگری نیز هست که در دهه ۹۰ به وفور پیوسته است. خوانندگان، آثار مربوط به جنگ جهانی دوم، داستانهای حماسی چند جلدی، رمانهای مربوط به طبقه کارگر و مزارع اشتراکی و تمام زمینه‌های راک در طی دوره شوروری

همراه با گرایش خوانندگان کتاب به ادبیات و فرهنگ توده، فرآیند تخصصی شدن علایق خوانندگان نشریات ادواری نیز در حال شکل‌گیری است. به جای تعدادی مجله و روزنامه که بخش عمده خوانندگان را مخاطب قرار دهد، آنگونه که در زمان شوروی و در سالهای اولیه پس از فروپاشی معمول بود، اینک همه روزه عنایوین متعدد و جدیدی برای جذب خوانندگان خاص منتشر می‌شود. این عنایوین گروههای جدید روشنفکر را مخاطب قرار می‌دهند که جانشین نخبگان سیاسی و فرهنگی سابق هستند. این فرآیند نشان می‌دهد که جامعه روسیه هنوز وضع ثابتی به خود نگرفته و در حال رشدی تدریجی است؛ و به شکلی ناهمگون به صورت مجموعه‌ای از گروهها، ارزش‌ها و فرهنگ‌های متفاوت، خود را باز می‌پاید.

سازمان و اشعه فرهنگ

در حال حاضر نظام مرکز مدبریت فرهنگی که در اتحاد جماهیر شوروی وجود داشت، کاملاً از هم پاشیده است. این نظام که در سالهای اولیه بعد از تحولات ۱۹۱۷ استقرار یافت تا زمانی قادر به عملکرد بود که بخش عمده‌ای از جمعیت، بی‌سواد و تعلیم نیافرته بود و هدف اصلی استراتژی فرهنگی دولت در گسترش سواد خلاصه می‌شد. با توسعه جامعه شوروی و بالارفتن سطح آموزش در جامعه، انحصار دولتی شروع به ایجاد خفقان فرهنگی نمود. هدف اصلی استراتژی کتاب در شوروی یکی کردن نیازهای مطالعه بود. کنترل مطالعه در محله اول در مؤسسات انتشاراتی در فرآیند تصمیم‌گیری در مورد این که چه عنایوینی ممکن است به وسیله سانسور و سایر ساختارهای دولتی تأثیرگردد، اجرا می‌شد. این دیکتاتوری ابدی‌لولوژیک و فرهنگی به ناهمانگی عظیمی بین عرضه و تقاضا یعنی بین تولید کتاب و نظامهای توزیع از یک سو و نیازهای واقعی خوانندگان از سوی دیگر، انجامید. از این رو در اوایل دهه ۱۹۸۰ هشتاد درصد ادبیات سیاسی - اجتماعی موجود در کتابخانه‌های عمومی هیچ تقاضایی از سوی استفاده کنندگان نداشت. در عین حال تقاضای استفاده کنندگان برای انواع دیگر ادبیات در ۴۰ الی ۸۰ درصد موارد بسته به نوع و موضوع آن، برآورده نمی‌گردید. از بین رفتن انحصار دولتی در نشر کتاب و لغو سانسور

واقعیت که در حوزه مطالعه، نوگرایی فرهنگی به وقوع پیوسته است. دوم این که نقش کاربردی مطالعه تقویت شده و پدیده سوم این که این گروههای جدید هویت مشخصی برای خود یافته‌اند. آنها ارزش‌ها و علایق خود را هر چه فعال‌تر اظهار می‌دارند و اثر خوبیش را بر کل فرآیند فرهنگی برخای می‌گذارند.

اطلاعات مربوط به توزیع نشریات ادواری نیز وجود این گرایش‌ها را تأیید می‌کند. در سالهای اولیه پس از فروپاشی شوروی، نه تنها علاقه به مجلات ادبی افزایش یافت، بلکه توجه به نشریات ادواری به طور کلی فزونی گرفت. این امر نمودی از سیاسی شدن سریع جمعیت بود. نظر سنجی‌های جامعه‌شناسی آن دوره نشان می‌دهد که علاوه بر داستانهای مجلات، مقالاتی در زمینه‌های ذیل برای خوانندگان جذابیت داشت:

بوروکراسی و ساختار و خصوصیات قدرت، نتایج اجتماعی کنترل بوروکراتیک، آشکال کنترل بر بوروکراسی، سازوکارهای سیاسی دموکراسی (۴۰/۵ درصد از پاسخ دهندهان)؛ وضعیت اقتصادی و انواع مدل‌های اقتصادی (۱۶/۵ درصد)؛ استالین به عنوان پدیده‌ای اجتماعی و روانشناسی، سرکوب و ترور در شوروی (۱۰/۴ درصد)؛ موضوع کلی پرسنل و پیکا (۷/۵ درصد)؛ تاریخ و فرآیندهای اجتماعی، وضعیت حال و گذشته کشور (۴/۵ درصد). در اوایل دهه ۹۰ علاقه به نشریات همان‌طور که جدول شماره ۳ نشان می‌دهد، سریعاً رو به کاهش نهاد. کاهش سریع و مداوم اشتراک نشریات ادواری به گفته‌ای به سبب افزایش قیمت آنها بوده است که این نشریات را برای افراد عادی دست نیافرته می‌کرد. بدون شک این موضوع تا حد زیادی واقعیت دارد؛ ولی دو عامل اساسی دیگر تیز در کار است: نخست بی‌علاقگی سیاسی فراینده همراه با کاهش انتظاراتی که برای انتقال آسان به یک جامعه شکوفای دموکراتیک وجود داشت. دوم، نیاز گروههای فرهنگی و سیاسی جدید به انتشارات خاص خود. این نکته حائز اهمیت است که همراه با کاهش اشتراک نشریات ادواری موجود، افزایش اشتراک نشریات ادواری تازه تأسیس شده، مشاهده می‌گردد. تعداد آنها در ۱۹۹۲ انکه کاهش یافت؛ با این حال هنوز از سطح ۱۹۸۰ و نیز ۱۹۹۰ بالاتر بود (جدول شماره ۴). (۱۸)

جدول شماره ۳

سال	اشتراك مجلات در يك سال (در هزاران نسخه)	اشتراك روزنامهها در يك سال (در هزاران نسخه)	(۱۵)
۱۹۹۰	۲۶۸۷۱۰۲	۳۷۸۴۸۵۵۶	
۱۹۹۱	۱۴۸۳۶۷۴	۲۷۳۰۳۵۹۶	
۱۹۹۲	۷۱۳۹۵۸	۱۸۳۲۴۶۹۹	
۱۹۹۳	۲۹۰۴۲۹	۹۱۹۶۲۰۸	
	مطالعه‌کنندگان مرتب روزنامه ۳۰ درصد		
	افرادی که روزنامه مطالعه نمی‌کنند ۲۵ درصد		
	۱۰۰ درصد = نمونه‌گیری ملی از روسیه) (۱۶).		
۱۹۹۴	۱۹۹۳	۱۹۹۱	۱۹۹۰ افرادی که مشترک هیچ روزنامه‌ای نیستند
۴۲ درصد	۳۰ درصد	۱۵ درصد	۱۲ درصد ۱۰۰ درصد = نمونه‌گیری ملی از روسیه) (۱۷).

تولید کتاب است. اطلاعات مندرج در جدول شماره ۶ این امر را تأیید می‌کند. (۲۰)

بیشترین کاهش در تبلیغات سیاسی - ایدئولوژیکی مشاهده می‌شود. در روسیه پس از شوروی، این ادبیات ایدئولوژیک که قبلاً بخش عمده تولیدات کتاب را تشکیل می‌داد، مصرفی نداشت؛ و تعداد کتابها و بروشورها از این نوع، در سال ۱۹۹۳ نسبت به سال ۱۹۸۰ تا ۹۰ درصد کاهش یافت. در عین حال بخش وسیعی از مجموعه‌های کتابخانه‌های عمومی که از این نوع نوشته‌ها تشکیل می‌شد و به مدت چندین دهه با استفاده بر روی هم اباشته شده بود،

ضمون ایجاد فرصت‌های جدید برای بازار کتاب، برای خوانندگان نیز امکانات زیادی جهت انتخاب فراهم نمود. در طی سالهای نخست پرستروپیکا شبکه‌ای از شرکت‌های انتشاراتی مستقل شروع به رشد کرد. تا سال ۱۹۹۳ تعداد آنها به ۵۰۰۰ رسید و یک پنجم کتابهای چاپ شده در روسیه توسط همین انتشارات مستقل نشر می‌گردید. با این حال در همین دوره اخیر کاهش سریعی در تولید کتاب روی داد (جدول شماره ۵). (۱۹) این کاهش آشکار اساس شایعاتی است که از بحران شدید و زوال فرهنگ کتاب خبر می‌دهد.اما در واقع آنچه که ما شاهد آن هستیم سازمان‌یابی مجدد بخش

جدول شماره ۴

سال	تعداد عنوانین روزنامهها	تعداد عنوانین مجلات
۱۹۸۰	۹۰۴	۴۴۱۳
۱۹۹۰	۱۱۴۰	۴۸۰۸
۱۹۹۱	۱۳۰۱	۴۸۶۳
۱۹۹۲	۱۲۸۷	۴۸۳۷
۱۹۹۳	۱۳۸۵	۴۶۵۰

به صورت بار بی مصرفی در آمد که بر دوش کتابخانه‌ها سنگینی می‌کرد.

بخشن دیگری از تولیدات کتابخانه‌ها که کاهش یافته است، تولید مطالب علمی و فنی است که ۱۹۸۰ تا ۱۹۸۵ درصد نسبت به سال ۱۹۷۰ کاهش نشان می‌دهد. این پدیده، نتیجه فرآیندهای هشدار دهنده‌ای است که اخیراً در روسیه جریان دارد. از آن جمله وضعیت ناسامان علم که اینک تقریباً به کلی از حمایت مالی دولت محروم شده، تعطیل مراکز عمدۀ علمی و فنی به دلیل محدودیت‌های مالی، مهاجرت دانشمندان و متخصصین، بحران اقتصادی و متوقف شدن طرحهای بزرگ صنعتی را می‌توان ذکر کرد. امروزه گردش محدود مطالب فنی که گروه خاصی از خوانندگان مخاطب آن هستند، سودآور نیست و ناشرین معمولاً به این بخش نمی‌پردازند؛ به طوری که در سال ۱۹۹۳ تعداد عنایین مربوطه تا ۴۰ درصد در مقایسه با سال ۱۹۹۱ و ۴۰ درصد در مقایسه با تولید کلی کاهش داشته است. در همین دوره زمانی، تولید ادبیات کودکان و ادبیات عامه پسند به خصوص داستانهای تخیلی افزایش قابل ملاحظه‌ای یافته است، بررسی نطبیقی لیست ناشرین در اوایل پرسترویکا (۱۹۸۴) و لیست ناشرین در ۱۹۹۳ نشان می‌دهد که زمینه‌های موضوعی افزایش یافته تقریباً به طور کامل با آمار تقاضای خوانندگان مطابقت می‌کند.^(۲۱) جایگاه نخست متعلق به عنوانهایی است که در دوره شوروی به ندرت منتشر می‌شد و یا به کلی نایاب بود. این عنایین شامل ادبیات عامه (قصه‌های رمانیک، داستانهای جنایی و علمی) با ۲۵٪^(۲۲) برابر افزایش؛ داستانهای تاریخی تا ۲/۵ برابر افزایش؛ موضوع تجارت و فعالیت‌های سرمایه‌گذاری ۶ برابر؛ کتابهای مربوط به خانه و خانواده ۴ برابر؛ موضوع حیوانات اهلی ۷ برابر و کتابهای مربوط به شیوه رفتار و تعادل شخصی تا ۲/۵ برابر افزایش بوده است.

افزون بر این، زمینه‌های کاملاً جدیدی ظهر کرد که سیستم تولید کتاب شوروی به کلی فاقد آن زمینه‌ها بود که ادبیات روسی خارجی از کشور، ادبیات مذهبی و شبه مذهبی، داستانهای اسرارآمیز، داستانهای ترسناک و کتابهای مربوط به سکس از آن جمله است. در همین دوره زمانی کاهشی ناگهانی در تولید عنایین کلاسیک روسی، کتابهای تاریخی به خصوص تاریخ دوره شوروی و همچنین کتابهای

فلسفی به دلیل کاهش مطالب مربوط به فلسفه مارکسیستی مشاهده می‌گردد. همچنین ترجمه از زبانهای جمهوری‌های شوروی سابق نیز به کلی متوقف می‌شود.

در ابتدای لغو کنترل دولتی بر انتشارات و بازار کتاب، این تصور وجود داشت که بازار سرانجام خواهد توانست به خودی خود تنظیم شود و به نحوی هماهنگ رشد یابد. و در این فرآیند مداخله دولت زیان‌آور است. در حالی که اینک چنین به نظر می‌رسد که برخی از مشکلات عمدۀ اجتماعی بدون همکاری ساختارهای دولتی قابل حل نیست. مثالي برای این مشکلات نزول انتشارات علمی و تخصصی است که بدون چنین انتشاراتی علم و فناوری که کشور برای تجدید حیات اقتصادی بدان منکر است رو به زوال خواهد گذاشت. علی‌رغم اظهارات سیاستمداران در زمینه لزوم حمایت فرهنگی، هنوز برنامه‌ای برای توسعه فرهنگی و یا سیاست فرهنگی از سوی دولت وجود ندارد و برنامه‌های فدرال نشر کتاب از نظر مالی به نحو شایسته‌ای حمایت نمی‌شوند. ضعف اجرایی دولت نه این امکان را می‌دهد که سازمانهای فرهنگی سنتی قابل دوام از فروپاشی حفظ شوند و نه توان تأمین نوآوری‌های فرهنگی را دارد. از این‌رو الگوهای قدیمی و جامد مدیریت هنوز حکم‌فرماست.

کتابخانه به عنوان یکی از سازمانهای تحت حمایت دولت از این ناتوانی به خوبی آگاه است. سیستم و اسپاری که اساساً بر پایه مدیریت مرکز فرهنگی بنا شده بود، در شرایط جدید از هم پاشیده است. قوانین و اسپاری تنظیم شده در اتحاد جماهیر شوروی با نشر تجاری جدید، انتشارات غیررسمی، نشر مؤلفان یا انتشارات جمهوری‌های سابق شوروی قابل انطباق نیست. این انتشارات به کتابخانه‌های عمدۀ تحقیقاتی ارائه نمی‌شوند و توسط خدمات کنترل کتابشناسی دولتی ثبت نمی‌گردند؛ و از این‌رو در کتابشناسی‌های ملی و بین‌المللی هم وارد نمی‌شوند.

کتابخانه‌های عمومی با مشکلات جدی مواجه هستند. اولاً سیستم مطمئن گردآوری مرکز منابع از میان رفته است. توزیع کنندگانی که تهیه کتاب برای کتابخانه‌ها را به عهده داشتند از بازار کتاب دور افتاده‌اند زیرا شرکتهای انتشاراتی تجاری جدید شبکه بازگانی خود را دارند که نه با کتابخانه‌ها در ارتباط است و نه با توزیع کنندگان کتاب برای کتابخانه‌ها

جدول شماره ۵

سال	تعداد کتابها و بروشورها	فروش (در هزاران نسخه)	تعداد کتابها و بروشورها	به ازای هر ۱۰۰ نفر
۱۹۹۰	۴۱۲۳۴	۱۵۵۳۰۹۶/۳	۱۰۴۷	
۱۹۹۱	۳۴۰۵۰	۱۶۲۹۹۶۰/۳	۱۰۹۶	
۱۹۹۲	۲۸۷۱۶	۱۳۱۲۹۶۴/۳	۸۸۳	
۱۹۹۳	۲۹۰۱۷	۹۴۹۸۶۰/۸	۶۴۰	

جدول شماره ۶

تعداد عناوین کتابها و بروشورها	۱۹۸۰	۱۹۹۳	درصد از ۱۹۸۰
سیاسی	۲۰۱۲	۲۰۷	(۹۰)
علمی	۱۰۲۴۸	۵۰۶۴	(۵۱)
علمی برای استفاده عموم	۱۳۸۵	۱۷۲۰	(+۲۴)
فنی	۱۶۴۲۲	۳۲۲۱	(-۸۳)
آموزشی	۵۶۳۹	۴۲۱۱	(-۲۵/۴)
داستانهای تخيلى	۲۹۷۷	۵۷۳۶	(+۹۲/۶)
ادبيات نوجوانان	۱۸۰۳	۱۸۹۷	(+۲/۳)
مرجع	۱۸۳۸	۱۷۵۸	(۴/۴)

برای کتابخانه‌ها فراهم می‌کند که براساس نیاز جامعه‌ای که به آن خدمت می‌کنند ماهیت و شکل فعالیت خود را تعیین کنند. کتابداری در عین حال که نظامی یکپارچه است می‌تواند به شکل حرفه‌ای چند چهره با تنوع‌های منطقه‌ای و محلی درآید. سیستم قابل انعطافی که با نیازهای جمعیت منطقه سازگاری داشته باشد. تجربه برخی کشورهای توسعه یافته نشان داده است که کنترل محلی بر کتابداری و کتابخانه‌ها مسائل و مشکلات خاص خود را دارد(۲۳). لیکن کتابخانه‌های روسیه هنوز در آغاز راه هستند و هشدار همکاران امریکایی آنها که "اشتباهات ما را تکرار نکنید" به موقع و بجاست. اگر به این هشدار توجه شود مسیر تحول برای کتابخانه‌های روسیه کوتاه‌تر و آسان‌تر خواهد بود(۲۴).

نتیجه گیری

تغییرات وسیعی که در حوزه کتاب و کتابداری بیان گردید از نظر برخی کتابداران، ناشران و کارگزاران به عنوان یک فاجعه فرهنگی، اضمحلال فرهنگ و بازگشت به دوران بربرتی و زوال فرهنگ کتاب در روسیه تلقی می‌گردد. این نظریات در خارج از چرخه حرفه‌ای نیز انتشار یافته و گاهگاهی در شعارهای حزبی محافظه کارترین گروهها نیز شنیده می‌شود. چنین اظهاراتی البته ارزیابی‌های منطقی از موقعیت فرهنگی نبوده، مظہری از نارضایتی موجود در جامعه است. سقوط استانداردهای زندگی و عدم توانایی کلی جمعیت به سازگاری با محیط پر تحرک و پیچیده، این نیاز را در آنها به وجود می‌آورد که در پشت این ناآرامی زوال و تباہی بیینند. این نیز به نوبه خود به افزایش خشونت در جامعه می‌انجامد که تابعی از شکاف‌های فرهنگی میان نسل‌ها و افزایش اضطراب ناآرامی، خرافات و ترس در چهره حال و آینده است. عقاید کلیشه‌ای در مورد شرایط کنونی فرهنگ و جهان کتاب انکسار عدم اطمینان عمومی و حتی حرفه‌ای درباره خصوصیات یک جامعه مطلوب است و نیز از عدم درک فرآیندهای جاری و راه حل‌های ممکن ناشی می‌شود.

این توزیع کنندگان در حال حاضر ارائه کننده منابعی هستند که فروشی در بازار آزاد ندارند. مشکل دوم مقررات مالی است که فعالیت مؤثر کتابخانه‌ها را محدود می‌کند و امکان تهیه انتشارات جدید در زمینه ادبیات عامه را که مورد تقاضای خوانندگان است به آنها نمی‌دهد. سوم این که بازار کتاب فاقد منابع اطلاعاتی برای راهنمایی کتابخانه‌ها در میان سیل تولیدات انتشاراتی است؛ حتی یک کاتالوگ جامع تجاری برای کتاب وجود ندارد. افزون بر این شرکتهای پر تحرک نشر تجاری برنامه‌های سالانه‌ای برای نشر ندارند و برنامه‌های شرکتهای انتشاراتی دولتی نیز به طور کامل به اجرا در نمی‌آید. مشکل چهارم این است که اکثر سازمانهای انتشاراتی هنوز در شهرهای بزرگ و عمدتاً در مسکو و سنت پترزبورگ مستقر شده‌اند. و با توجه به افزایش نیزخ پست که غالباً بالاتر از قیمت خود کتابهای توزیع به شهرستانها تقریباً فلچ شده است که این امر به نامه‌های وسیعی در مجموعه‌های شهرهای بزرگ و شهرستانها منجر می‌شود. به گفته یکی از پاسخ‌دهندگان به نظرخواهی بازار کتاب تنها در مسکو خلاصه شده است. و این مسئله کتابخانه‌های نواحی مختلف روسیه را در شرایطی نابرابر قرار داده است.

تمامی این شرایط به کاهش ۴۰ تا ۳۰ درصدی میزان منابع گردآوری شده در کتابخانه‌های عمومی در چند سال اخیر انجامیده است و سبب شده که قیمت کتابهای خریداری شده در سالهای ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۲ تقریباً پنج تا شش برابر و قیمت داستانهای تخیلی ۱۲ تا ۱۳ برابر افزایش یابد(۲۵). این مشکلات تنها به سازمانها مربوط نمی‌شود. نامخوانی میزان اطلاعات مورد درخواست با منابع موجود در کتابخانه‌های عمومی می‌تواند موجب شود که کتابخانه‌ها قادر به انجام وظیفه عده اجتماعی خود یعنی انتقال ارزش‌های فرهنگ متعالی نباشند.

در حال حاضر راه حل بسیاری از مشکلات بستگی به هیئت‌های خودگردان محلی و مدیریت در سطح شهر و ناحیه دارد. غیر متمنکز شدن سازمانهای دولتی و رد اصل تمرکز در اداره بخش فرهنگی در روسیه به معنی برداشتن گام مهمی به پیش است. مدرنیزه کردن یکپارچه کشور به دلیل ویژگی چند ملیتی و به سبب تفاوت‌های قومی، آیینی، فرهنگی و تاریخی نواحی مختلف امکان پذیر نیست. تمرکز زدایی این امکان را

منابع

(Moscow, 1994, pp. 42-44).

19. Ibid, p. 6.

20. *Rasschitano Po dannym gosydarstvennoi statistiki*: Pechat' Rossiiskoi Federatsii v 1993 g: Statisticheskii sbornik [Calculations on the Basis of State Statistics: Printing in the Russian Federation in 1993]. (Moscow, 1994, pp. 42-44).

21. Reitblat, A. I. "Izdatel'skii Repertuar: Krizis ili vozvraschenie k norme?" [Publishers' Lists: Crisis or Return to Normal?] *Knizhnoe delo* Vol. 3 No. (9). 1994, pp. 13-14.

22. Tolchinskaya, L. M. and Isaev, I. U. V. "Knigosnabzhenie bibliotek v usloviakh rynka: analiz protsessov i tendentsii" [Library Book Provision under Market Conditions: Analysis of Trends and Directions], in Novye U politike Komplektovaniia bibliotek (Moscow, 1992, P.3).

23. Richards, P.S. "Ne povtorete nasibkh oshibok" : Preduprezhdaiut Kollegi iz SShA*, ["Don't repeat our mistakes" Warn Colleagues from the USA], Biblioteka (No.5, 1994, pp. 10-15).

24. Idem.

1. Stelmakh, V. "Reading in Russia: Findings of the Sociology of Reading and Librarianship Section of the Russian State Library", *International Information and Library Review* (Vol. 25, No. (4), 1993, pp. 273-279.

2. Dubin, B. V., and Reitblat, A. I. "O strukture i dinamike sistemy literaturnykh orientatsii zhurnal'nikh rezensentov 1820-1978 gg" [On the structure and dynamics of the system of literary orientation of literary critics 1820-1978], in *Kniga i chtenie V zerkale sotsiologii*. (Moscow, 1990, pp. 150-176).

3. *Kniga i chtenie V zhizni nebol'shikh gorodov. Po materialam issledovaniia chtenii i chitatel'skikh interesov* [The Book and Reading in the Life of Small Cities: Based on Research Data on Reading and Reader Interests]. (Moscow, 1973, p. 283).

4. Gordon, L. A., and Klopov, B. V. *Chelovek posle raboty* [People after Work]. (Moscow, 1972, p. 158).

5. Iakimov, G. R. "Chtenie kak sovmeshchennoe zaniatie" [Reading as a combined occupation], in *Chtenie v vashei zhizni*. (Moscow, 1988, P. 47).

6. Ibid, p. 49.

7. Stelmakh, V. D. "Chitatel' khudozhestvennoi literature" [The Reader of Fiction], in *Kniga i chtenie v zhizni nebol'shikh gorodov*. (Moscow, 1973, P. 78).

8. *Sovetskii chitatel'. Opyt konkretno-sotsiologicheskogo issledovaniia* [The Soviet Reader: Results of Sociological Research]. (Moscow, 1968, pp. 257, 318, 329).

9. *Chtenie v vashei zhizni. Po itogam sotsiologicheskogo issledovaniia v gorodakh RCFCR* [Reading in your Life. The Results of Sociological Research in the Cities of the Russian Federation], (Moscow, 1988, pp. 20-21).

10. "Ekonomicheskie i sotsial'nye peremeny: Monitoring obshchestvennogo mneniya" [Economic and Social Change: Monitoring Public Opinion], *Informatsionnyi biulleten'* (1 January 1993, P. 73).

11. Ibid, P. 24.

12. G. Jakimov. "Le comportement des lecteurs pendant la perestroika. Regards Europeens" [Reading during Perestroika: a European View]. *Le Lecture de L'Est en Ouest*. (Paris, 1993, P. 15).

13. Ibid, p. 20.

14. Gudkov, L and Dubin, B. "Raznost' potentsialov" [Potential Difference], *Druzhba narodov* (No. 10, 1988, p. 212).

15. *Pechat' Rossiiskoi Federatsii v 1993 godu. Statisticheskii chornik* [Printing in the Russian Federation in 1993: A statistical collection]. (Moscow, 1994, pp. 81, 90).

16. "Ekonomicheskie i sotsial'nye peremeny: Monitoring obshchestvennogo mneniya" [Economic and social change: Monitoring public opinion], *Informatsionnyi biulleten'* (1 January 1994, p. 21).

17. Ibid, p. 20.

18. *Pechat' Rossiiskoi Federatsii v 1993 godu. Statisticheskii sbornik* [Printing in the Russian Federation in 1993].

یادداشتها

1. Stelmakh, V.D. Russian Reading in a Period of Social and Cultural Change. The International Information and Library Review. 27 (March 1995): 7-23.

۲. دانشجوی دکتری کتابداری دانشگاه آزاد

3. All - Russian Center on Studies of Public Opinion.

4. F. Dostoevsky

5. A. Chekhov

6. L. Tolstoy

7. M. Bulgakov

8. T. Dreiser

9. W. Scott

10. M. Read

11. G. Sand

12. A. Pushkin

13. M. Lermontov

14. D. H. Chase

15. A. Christie

16. A. Dumas

17. S. Golon

18. A. Barrows

19. C. McCallow

20. M. Mitchell

21. Vladimir Nabokov

22. Mario Puzo

23. Stephen King

24. A. Solzhenitsyn